

El joc del frare vist des del segle XXI. Un estudi entre l'alumnat de Secundària del Maestrat

Joan Ortí Ferreres*

RESUM

En aquest estudi, presentem el coneixement que té l'alumnat de Secundària de les comarques del Baix i Alt Maestrat sobre el joc de pilota a mà, en la modalitat frare, que era considerada característica del Maestrat. Així mateix, analitzem l'interès que tenen actualment envers aquesta modalitat tan practicada a les comarques del nord de Castelló i sud de Tarragona fins passada la meitat del segle XX i es proposen estratègies per a la seva recuperació.

PARAULES CLAU: pilota a mà, frare, trinquet, joc tradicional, educació secundària.

RESUMEN

En este estudio, presentamos el conocimiento que tiene el alumnado de Secundaria de las comarcas del Baix y Alt Maestrat sobre el juego de pelota a mano, en la modalidad *frare*, que era considerada característica de El Maestrat. Asimismo, analizamos el interés que hay actualmente sobre esta modalidad tan practicada en las comarcas del norte de Castellón y sur de Tarragona hasta pasada la mitad del siglo XX y se proponen estrategias para su recuperación.

PALABRAS CLAVE: pelota a mano, frare, juego tradicional, trinquete, educación secundaria.

ABSTRACT

In this study, we present the knowledge of the secondary education student of the Baix and Alt Maestrat area about a hand ball game know like *frare* modality. This modality was typical in El Maestrat region. We analyse the importance of this game between the students because it was the most popular modality in the North of Castellon and South of Tarragona until after the middle of the 20th century and we propose strategies for your recovery.

KEYWORDS: ball in hand, frare, traditional game, ball court, secondary school.

(*) Doctor en Didàctica de la Educació Física per la Universitat de Barcelona i llicenciat en Educació Física per la Universitat de València. Professor del IES Maestrat (Sant Mateu). Professor associat en la Universitat Jaume I (Castellón). Adreça de correu electrònic: joan.orti@uji.es.
Data de presentació: 03/09/2021. Data d'acceptació: 10/10/2021. CEM, 107, 2022, 76-87 • ISSN: 0212-3975

1. Introducció

El joc de frare ha estat una modalitat del joc de pilota a mà d'estil indirecte, la pilota ha de colpejar una paret abans de dirigir-se als adversaris, que es va desenvolupar, especialment, a les comarques del Nord de Castelló i Sud de Tarragona.

El Maestrat va ser el bressol per excel·lència d'aquesta modalitat. Al llarg de les diferents localitats del Maestrat trobem trinquets amb frare on es practicava aquesta modalitat fins passat la meitat del segle XX. Així trobàvem trinquets de joc en localitats tant del Nord de Castelló com Alcalà, Catí, Càlig, Canet, Benasal, Benlloch, La Salzadella, Orpesa, Sant Mateu, Tírig, Torreblanca, Traiguera, Xert, Vilafranca, Vilanova d'Alcolea, etc. com d'altres del Sud de Tarragona com Alcanar, Ascó, Amposta, La Sénia, etc.

L'evolució dels carrers i places amb elements com l'enquitranament amb la conseqüent desaparició de la terra, pedres, bastons, etc, el transit de vehicles a motor, entre d'altres, són elements que condicionen l'activitat lúdica dels xiquets i adolescents. Així, aquells jocs que es feien al carrer tipus la tella, el mastro, el bòlit, les boletes, etc. abandonen el carrer per acabar relegats als parcs on, en ocasions, tampoc no es poden jugar ja que el terra està cimentat o amb revestiments amb goma o similar. Segons Ortí (2010, p.11) «el canvi en els espais de joc també és un fet evident que dificulta la pràctica del joc motor tradicional». Juntament a aquests canvis i a l'evolució lúdica, social i tecnològica, també s'han produït canvis en les instal·lacions del joc de pilota.

Gairebé en la major part de localitats del Maestrat hi havia un o més trinquets. Així, per exemple, a Sant Mateu van coexistir fins a un total de 3 trinquets. Segons Ortí (2017) a Sant Mateu hi havia el trinquet de Labèrnia, el del Rullo i el del Ros. Cadascun d'aquests trinquets rebien el nom del propietari atès que sempre eren locals particulars.

A molts dels trinquets del Maestrat s'accedia o estaven annexos a una tenda de queviures o una taverna on els assistents i els propis participants podien adquirir begudes o menjars. Exemples d'aquest fet són els trinquets del Ros de Sant Mateu, el de Batiste el *Bord* de Càlig, etc.

Avui dia, encara podem trobar restes d'algunes trinquets a algunes localitats com Catí, Sant Mateu, Xert, etc. i alguns carrers anomenats «trinquet» a d'altres com Xert, Vilafranca, etc.

Segons Ramos (2016, p. 17), actualment «encara hi ha 5 localitats on trobem frares en bon estat i que són Barri d'Anroig (Xert), Benlloch, Torreblanca, Traiguera i Vilafranca del Cid».

El nom que rep aquesta modalitat de pilota valenciana es deu a l'existència del que s'anomenaven frares, tot i que, oralment a la comarca es pronunciava

Imatge 1. Trinquet del Ros a Sant Mateu (Ortí, 2017).

«flares». Els frares són uns murs, semblants a un contrafort, que servien per treure l'angle de 90° que formava la part frontal amb les murades laterals, i que acabaven en punta en la seva part superior. Així, simulava el caputxó d'un frare, per això reben aquest nom.

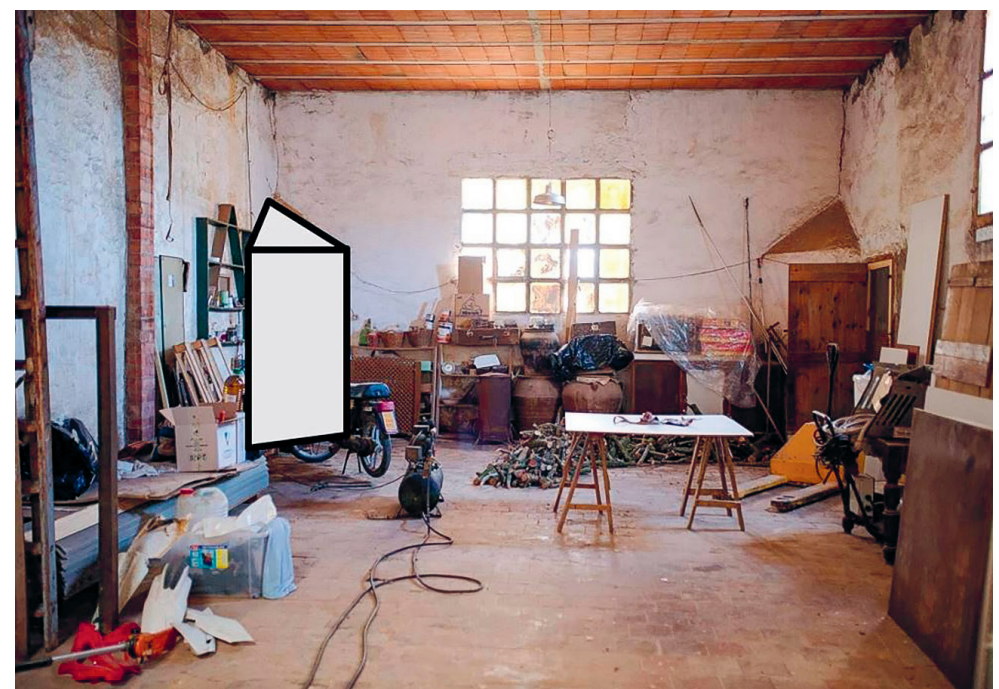
Molts aquests trinquets, a meitat del segle XX aproximadament, van ser abandonats, reutilitzats per altres tasques com garatges, magatzems, etc. o van ser assolats per fer cases i pisos. Amb la desaparició de la instal·lació, entre d'altres motius, el joc va anar deixant de practicar-se i desapareixent.

En el present estudi, analitzem el coneixement i l'interès que suscita el joc de pilota a mà, concretament de la modalitat del frare, entre la l'alumnat de secundària del Maestrat i desenvoluparem algunes propostes per la seva reintroducció i difusió a la comarca.

2. Mètode

2.1. Disseny

El mètode utilitzat per a fer la recerca ha estat un mètode mixte atès que utilitzem metodologies quantitatives per fer la recollida de dades i el seu anàlisi, però fem una interpretació etnogràfica de les dades considerant el context i la interpretació cultural sense pretendre la generalització.

Imatge 2 (dalt). Trinquet de ca l'Escolà a Ascò, Tarragona (Pubill, 2011).

Imatge 3 (baix). Trinquet de la Salzadella (Revista Ferida, 2017).

2.2. Participants

La mostra del estudi han estat 480 (m=480) alumnes de secundària (obligatòria i batxillerat) dels centres que secundària que estat ubicats a l'Alt i Baix Maestrat. També s'ha considerat i recollit informació de l'alumnat de Rossell, localitat ubicada al Baix Maestrat, que rep el seu ensenyament a l'IES La Sénia ubicat a Tarragona.

Així, els centres als que es va convidar a fer l'estudi han estat centres localitzats a:

- Baix Maestrat: Alcalà de Xivert, Benicarló, Peníscola, Sant Mateu, Vinaròs
- Alt Maestrat: Albocàsser, Benassal, Vilafranca
- Sud de Tarragona: La Sénia (sols l'alumnat de Rossell)

L'edat dels participants ha estat entre 12 i 18 anys dels que 409 corresponen a la franja d'entre 12 i 16 anys mentre que 69 corresponen a la franja de 17 i 18 anys i 2 no aporten l'edat.

En relació al gènere dels participants, trobem que 119 són de gènere masculí, 193 de gènere femení i 168 de no han volgut manifestar el seu gènere o són binaris.

2.3. Procediment

Per recollir la informació de l'estudi s'ha elaborat un qüestionari. Aquest està format per preguntes obertes i d'opcions. S'ha elaborat utilitzant l'aplicació *forms* de Google.

En un primer moment, es va desenvolupar el qüestionari i, posteriorment, es va fer un pretest amb 3 professionals de la temàtica per valorar el grau de concreció de les possibles respostes. Una vegada validat el qüestionari es va distribuir entre l'alumnat de 4rt d'ESO de l'IES Maestrat de Sant Mateu. Vistes les respostes i el desenvolupament correcte del qüestionari, es va procedir a enviar el qüestionari a tot l'alumnat de secundària del centre així com a la resta d'instituts que s'integren dins de la comarca del Baix o Alt Maestrat.

Els qüestionaris foren enviats al professorat d'Educació Física dels centres, els quals van compartir aquests amb el respectiu alumnat.

Tot el procés, des de l'elaboració del qüestionari fins la finalització de la recollida de les dades es va desenvolupar durant el tercer trimestre del curs 20/21.

L'anàlisi de les dades ha estat desenvolupat mitjançant el programa Excel de Windows.

3. Resultats

En tractar els resultats distribuïts comarcalment trobem que el 91,87% correspon a alumnat que pertany a localitats del Baix Maestrat mentre que el 8,13% correspon a alumnat de l'Alt Maestrat.

Figura 1. Distribució de respostes en funció de comarques.

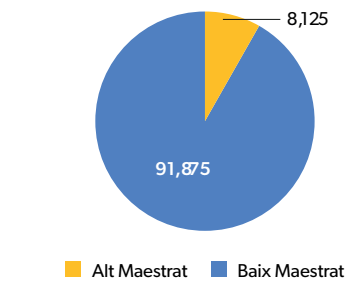

Figura 2. Distribució de respostes en funció de la localitat.

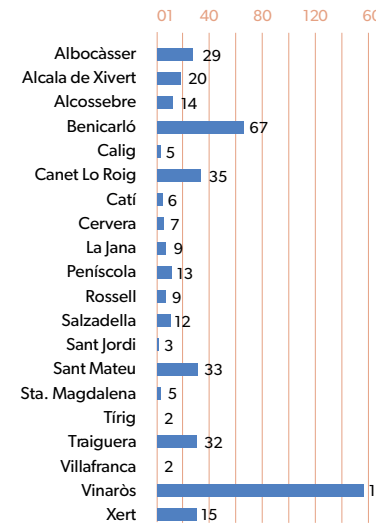
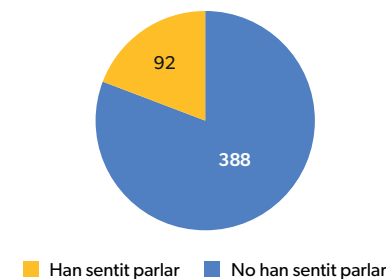

Figura 3. Coneixement del joc de pilota per l'alumnat.

En relació a les localitats que aporten major nombre de dades a l'estudi, destaquem Vinaròs i Benicarló. Aquestes dues localitats tenen un major població que fa que tinguen un major nombre de centres educatius fet que ha possibilitat recollir un major nombre de respostes al qüestionari.

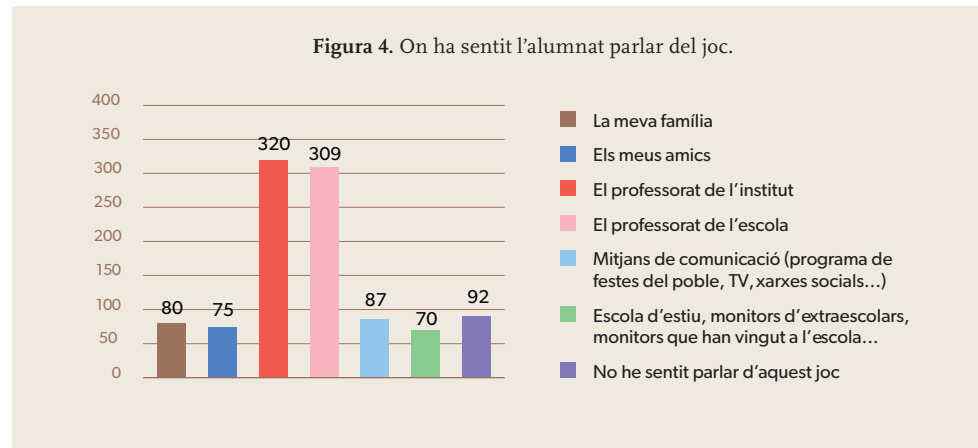
Les dades de la localitat d'Alcossebre, pertany a Alcalà de Xivert, han estat considerades de forma separada tot i que el IES es d'Alcalà però alguns alumnes han contestat que pertanyen a la localitat d'Alcossebre.

Una qüestió que és interessant esbrinar és sobre si l'alumnat ha sentit parlar del joc de pilota a mà, independentment, de les modalitats existents. Així, el 80,8% de l'alumnat del Maestrat ha sentit parlar del joc de pilota, en alguna de les seves modalitats mentre el 19,2% no ha sentit parlar mai d'aquest joc.

Entre aquells que han sentit parlar del joc trobem com el professorat de l'institut i l'escola ha fet una gran tasca de difusió del joc de pilota atès que el 79,6% ha sentit parlar del joc a l'escola, el 82,5% ha sentit parlar a l'institut i el 23,7% també ha sentit parlar a l'ensenyament no reglat com escoles d'estiu, extraescolars, etc. El professorat d'Educació Física dels centres han estat la principal font d'informació sobre el joc.

També s'ha de considerar que dins de l'entorn familiar també s'ha parlat en alguna ocasió del joc de pilota. Així, el 20,6% de l'alumnat que ha manifestat que ha sentit parlar del joc de pilota, també ho ha sentit a casa.

Cal considerar que aquestes dades sols consideren l'alumnat que ha sentit parlar del joc (388 alumnes). En cas d'afegir la totalitat de la mostra, aquests percentatges disminuirien. En aquest cas, el 64,4% ha sentit parlar al professorat de l'escola mentre el 66,7% ha sentit parlar al professorat de l'institut.

D'entre les modalitats més conegudes per l'alumnat destaca la modalitat de raspall (80,2%) seguida del frontó (59,6%). L'escala i corda també destaca amb un 26,5%. La modalitat més practicada al Maestrat i que, sense poder afirmar que fos autòctona, era més popular durant el segle XX era la del frare. Actualment, sols el 20,8% de l'alumnat coneix o ha sentit parlar d'aquesta modalitat.

Alguns alumnes manifesten que han sentit parlar d'algunes modalitats molt poc habituals a la comarca i als mitjans de comunicació com són el one wall, les llotges del Pinós o la vareta de Borriol.

En preguntar quina modalitat va ser la més practicada al Maestrat, l'alumnat afirma en un 52,5% que no sap quina és. El 24,2% es decanta per afirmar que el raspall és la modalitat més practicada, el 9,8% contesta que és el frare i el 9,2% afirma que és el frontó. Dins del 4,4% s'integren les altres modalitats tenint percentatges molt baixos (per sota del 2%) fet que ens ha portat a agrupar aquestes dins d'un únic ítem.

Pel que fa als motius que han fet que el joc de pilota és deixés de practicar al Maestrat, l'alumnat s'ha decantat preferentment per l'aparició d'altres esports. Així, el 81,6% creu

Figura 5. Sobre quines modalitats has sentit parlar.

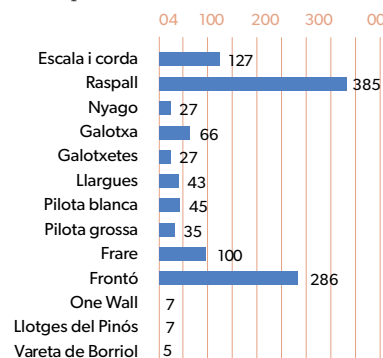

Figura 6. Quina va ser la modalitat més practicada al Maestrat.

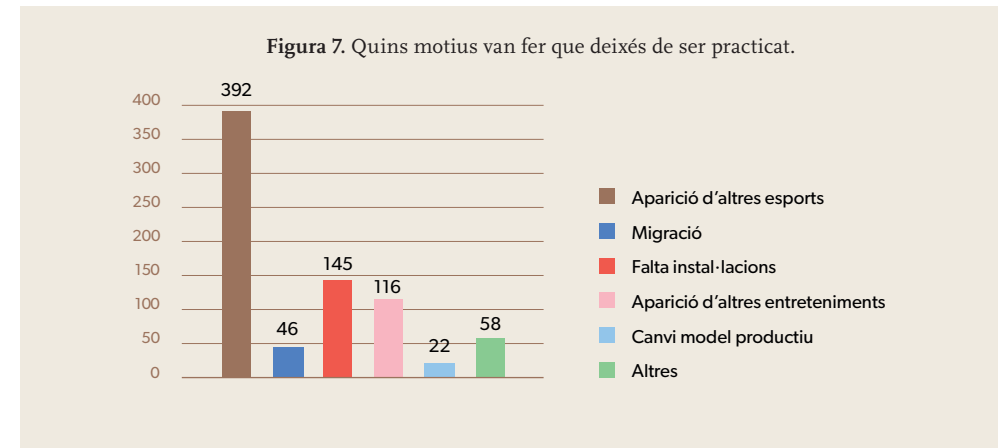
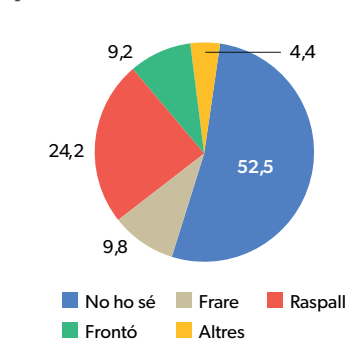

Figura 8. Quins elements mostra la imatge (frare).

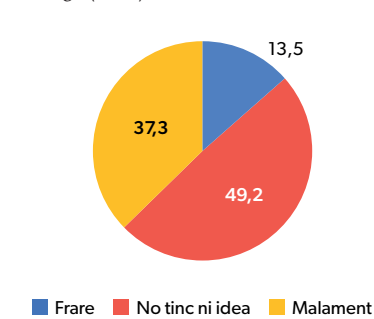
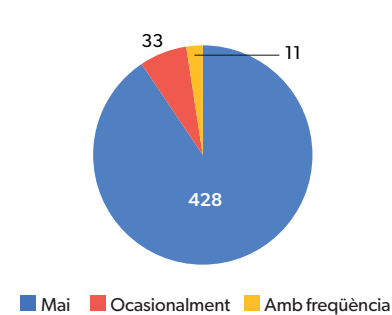

Figura 9. Pràctica del joc per part de l'alumnat.

que l'aparició i popularització d'altres esports com el futbol, el ciclisme, etc. va comportar la disminució de la pràctica de la pilota a mà.

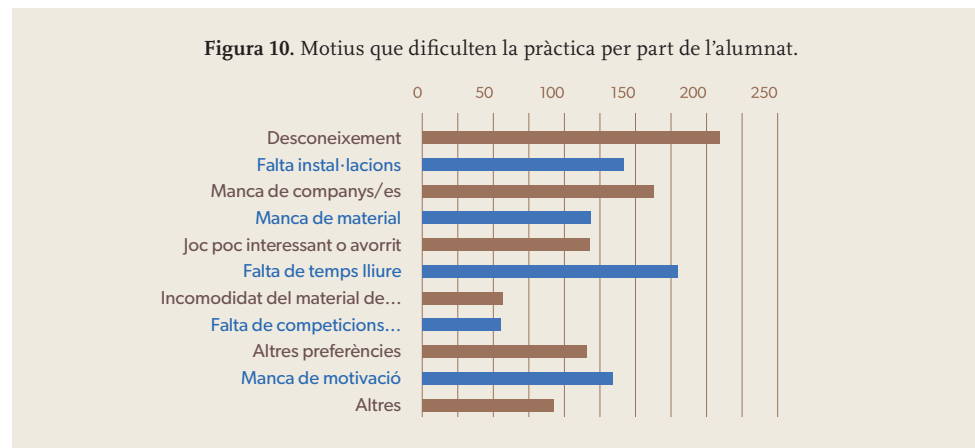
La manca d'instal·lacions així com el deteriorament o aprofitament d'aquelles en altres usos també va ser un factor, considerat per l'alumnat, com a desencadenant d'una disminució de la pràctica. Aquest fet és considerat com la segona opció amb un 30,21%.

L'aparició d'altres entreteniments com la televisió, radio, cinema, etc. també va contribuir negativament a la pràctica del joc (24,17%).

En mostrar una imatge i preguntar específicament sobre quin element és l'assenyalat, sent la resposta correcta el frare, el 86,5% no encerta la resposta correcta (s'equivoca o manifesta que no sap la resposta) mentre que el 13,5% encerta la resposta.

En relació a la qüestió sobre quina es la part posterior del trinquet, coneguda habitualment com a rebot, sols l'11,7% de l'alumnat respon correctament a aquesta qüestió. Així el 88,3% no encerta la resposta (49,4% manifesten no tenir ni idea i 39% contesta erròniament).

Relacionat amb el sistema de puntuació utilitzat, l'alumnat es decanta majoritàriament pel joc a quinze (67,9%) mentre que el 20,6% ma-

nifesta no saber la resposta correcta. Sols el 11,5% encerta que el joc es desenvolupa a punts.

En preguntar a l'alumnat quin tipus de dinàmica s'estableix al joc, l'alumnat no reconeix correctament la dinàmica (84,2%). Sols un 15,8% reconeix que aquesta modalitat és d'estil indirecte i juga de bo.

En relació a la pràctica del joc per part de l'alumnat, trobem que el 90,7% mai practica aquest esport. El 7% el practica ocasionalment (1 vegada al mes o 1 vegada cada quinzena) i el 2,3% el practica amb una freqüència d'un dia o més per setmana.

Tot i aquesta manca de participació del joc del frare, una gran quantitat d'alumnes manifesten que sí que els agradaria practicar aquest esport (45,4%).

Finalment, en consultar quins motius fan que no desenvolupen aquesta pràctica trobem com el desconeixement, la falta de temps lliure, la manca de companys i la falta d'instal·lacions com a principals elements que dificulten l'assentament del joc del frare entre el jovent.

5. Discussió dels resultats

Tot i que hi ha una gran representació de respostes de gairebé gran part de les localitats del Maestrat encara hi ha algunes que tenen un gran nombre de població i no tenen cap representació a la mostra com és el cas de Benassal. D'algunes localitats molt menudes és complex obtenir representativitat atès que el qüestionari és voluntari i si hi ha poc jovent a la població i aquest no contesta el qüestionari, no es pot reflectir dins de la mostra.

Tot i les campanyes de promoció del joc de pilota a primària i secundària com el programa «Pilota a l'escola», que s'està desenvolupant durant aquests anys i en què els centres participen de forma voluntària, encara hi ha un 19%

d'alumnat que manifesta que no ha sentit parlar mai d'aquest tipus de pràctica esportiva. Aquest fet indica que cal aprofundir en la difusió ampliant l'oferta de programes com aquest o involucrar més al professorat per fer-lo partícip d'aquests continguts curriculars.

Per estimular també el coneixement d'aquest joc convé que es faci més presència a mitjans de comunicació i amb campanyes adreçades directament a les famílies per a que pugui ser tractat dins de l'àmbit familiar. El fet que l'alumnat haja sentit parlar del joc a casa ha vingut donat, tot i que no ho podem afirmar amb rotunditat atès que ens basem en la nostra percepció, perquè l'alumnat ha tractat el joc dins de l'Educació Física del centre i en arribar a casa s'ha produït un intercanvi d'informació dintre de la pròpia família.

Especialment, important és la necessitat de difusió del joc del frare dins de la comarca per potenciar i promoure els nostres arrels lúdico-esportius mitjançant l'oferiment d'activitats complementàries com tallers, tornejos, etc.

Així mateix, el frare, com a modalitat més popular entre els practicants de pilota del Maestrat durant el segle XX, no és la modalitat més coneguda per l'alumnat de secundària. Aquest fet pot estar donat perquè la difusió pels mitjans de comunicació ha estat preferentment de l'escala i corda i perquè el raspall és una modalitat més fàcil per a introduir a primària i secundària perquè no requereix d'una instal·lació específica i les habilitats de colpeig utilitzades són més senzilles. Aquests elements són un avantatge respecte a la modalitat del frare que tècnica i tàcticament és més complexa i necessita una instal·lació específica. Així, juntament al programa de Pilota a l'escola, el professorat d'Educació Física introdueix el raspall i no altres modalitats. Aquest fet es pot constatar en alguns centres de la comarca que organitzen tornejos de raspall a l'hora de l'esbarjo.

Tot i que l'alumnat es decanta majoritàriament per a afirmar que no sap quina modalitat és la més practicada al Maestrat (52,5%) sí que hi ha un percentatge que afirma que és el raspall (24,2%) fet que pot corroborar la hipòtesi anterior en relació a la utilització del raspall com a contingut a les classes. D'altra banda, la modalitat típica del Maestrat que és el frare sols es reconeguda pel 9,8% de l'alumnat.

En relació a la instal·lació del joc de la modalitat del frare, l'alumnat majoritàriament (86,5%) no reconeix el que és un frare dins d'una instal·lació de pilota. Aquest fet és indicatiu de la manca de coneixement del joc ja que aquest element es molt representatiu de la instal·lació ja que, inclús, li dóna el nom a aquella modalitat del joc de pilota. Així mateix, tampoc no coneix el que és el rebot ni la tipologia de joc.

En tractar el sistema de puntuació, també hi ha un gran desconeixement atès que sols l'11,5% de l'alumnat sap com es puntua al joc del frare.

El 45,4% de l'alumnat sí que té interès en practicar aquest esport tot i que, entre les limitacions que troba per poder practicar-lo destaca el desconeixement

del joc, la manca de temps lliure i de companys que vullguen jugar així com la dificultat per accedir o no disponibilitat d'instal·lacions.

6. Conclusions

El joc del frare, modalitat representativa del Maestrat, és una modalitat que convé potenciar i preservar atès que forma part del patrimoni lúdic i cultural de la comarca.

Un dels elements per poder potenciar i preservar és la implicació del jovent per això, és important donar a conèixer i facilitar la pràctica del joc a aquests. Els centres educatius, acullen al jovent, és un bon element per començar el procés de recuperació tot i que ha d'anar acompanyat de mesures complementàries.

En relació al joc, l'alumnat encara no té un coneixement d'aquesta modalitat per això convé donar-li més presència als mitjans de comunicació, xarxes socials, entre les pròpies famílies acostant l'intercanvi intergeneracional, desenvolupar o restaurar instal·lacions i també fomentar i donar més presència d'aquesta modalitat dins del propis centres educatius atès que, l'alumnat sí que reconeix altres modalitats però no aquesta. Per tant, convé reforçar els programes curriculars en relació a la modalitat, potenciar el joc a través del programa pilota a l'escola i fomentar les trobades amb competicions i tornejos tal com es va fer el I Circuit comarcal del frare desenvolupat a les localitats de Traiguera i Xert.

Així mateix, la construcció d'instal·lacions específiques en les diferents localitats i dins dels propis centre també afavoriria el seu coneixement. Amb això, es produirà una primera aproximació de l'alumnat cap a la modalitat ja que aquest ni coneix els elements característics de la pròpia instal·lació del joc, ni les regles bàsiques ni tampoc el sistema de puntuació que s'utilitza.

La concepció errònia de que el raspall és la modalitat típica del Maestrat fa que s'haja de reconduir per part dels docents, principalment, aquest coneixement per tal d'incidir i afavorir la recuperació de la modalitat del frare. També des dels propis ajuntaments s'hauria de potenciar aquesta modalitat.

La restauració de les instal·lacions inclús la incidència mitjançant cultura o turisme recuperant antigues instal·lacions com a patrimoni cultural material també podria ser una eina de dinamització del territori, a més a més, de l'augment de l'oferta esportiva de la comarca. Actualment, les instal·lacions de Xert i Traiguera són les úniques en què encara es juga al Maestrat tot i que en altres podem trobem frontons amb una paret frontal i una lateral com és el cas de Salzedella, La Jana, etc.

Una altra proposta per estimular el coneixement seria l'elaboració d'una exposició fotogràfica amb les instal·lacions del joc que hi havia a la comarca per sentir la modalitat com a pròpia.

Imatge 4. Frare construït amb fusta – IES Maestrat (Sant Mateu).

Finalment, cal implicar a tota la comunitat educativa juntament amb institucions externes com, per exemple, la federació de pilota, ajuntament, etc. per poder potenciar la modalitat de joc tradicional al Maestrat i permetre així la seva reintroducció.

Referències bibliogràfiques

- ORTÍ, J. (2010). *Els jocs i esports tradicionals d'arreu del món a través de la filatèlia* [en línia]. Tesis doctorals en xarxa (TDX), 2010. Universitat de Barcelona. <https://www.tdx.cat/handle/10803/1279;jsessionid=7B2E74E9FE3F2A9AA8122702888E0C16>
- ORTÍ, J. (2012). *Els jocs i la tradició lúdica de Sant Mateu al s. XX*. Benicarló: Onada Edicions.
- ORTÍ, J. (2017). El joc de pilota a Sant Mateu. *Butlletí del Centre d'Estudis del Maestrat*, 97, 102-110.
- PUBILL, B. (2011): Mano a mano. Els trinquets a la Ribera d'Ebre i el paradigma d'Ascó. *CERE*, 22, 219-239.
- RAMOS, L. (2016). El Frare i el Rebot: situació actual i perill d'extinció. En *Jornades Tècniques: la pilota valenciana al món amateur: clubs i modalitats*. Sella, 28-30/10/2016.
- VELÁZQUEZ, B. B. (2019). *Investigación social desde la práctica educativa*. Universidad Nacional de Educación a Distancia.
- VVAA (2017). *Revista Ferida*, 3. Estiu.